

תוכן עניינים

7	מבוא
21	בלבה חומה
45	חזרנו לקדושים שבמקומותינו
85	שלמה, מאוחדת, בדינו
129	שקט וסערה מתרגשת
139	רצינו ירושלים אחרת
159	מחורבותיך אבנך
177	רוח חדשה, סיפור חדש
223	לא סופי
230	תודות
232	רשימת תמונות, מפות וטבלאות
233	רשימת מקורות

מבוא

ארון הספרים העוסק בירושלים נדוש בסתיבה מחקרית, הנחתית, עיתונאית, ספרותית ואמנותית. ירושלים צוירה וצולמה מכל זווית אפשרית וכמעט הכול נאמר ונכתב על אודותיה – במגוון שפות ובהשפעת שלל השקפות עולם.

ידעתי כל זאת בטרם נבנסתי לתהליך המחקר שהוביל לספר זה. במהלך כתיבתו מצאתי אין-ספור אנשים ומוסדות שביקשו לתאר את עברה של העיר ולהעלות הצעות לשיפורה ולעיצוב עתידה. ואף על פי כן החלטתי להיכנס למבוך העשיר והנועש הזה ולספר את סיפורה של ירושלים בחמישים השנים האחרונות, כפי שהוא הצטייר בחוויה האישית שלי. במסך תשע-עשרה השנים שחלפו מיום הקמת המדינה ועד לפרוץ מלחמת ששת הימים שכנו זו לצד זו שתי ערים – ישראלית וירדנית – העוינות זו את זו. הן נבראו מעיר היסטורית אחת והושרדו במלאכותיות בעקבות מלחמת העצמאות בשנת 1948. בין השתיים נקבע גבול מדיני שהיה חסום למעבר עבור תושבי שתי הערים למעט סדק צר – מעבר מנדלכאום – שהשתמשו בו לחצייה דיפלומטים, אבשי דת וקומץ תיירים. בצדו האחר של הנבול נותרו מוחזקים ובלתי ניתנים לגישה סמליה הקדושים של המסורת היהודית בידי מדינת ארב. זו הייתה ירושלים של ילדותי.

ירושלים שאבי מספר על אודותיה היא עיר שהמציאות המדינית, התרבותית, החברתית והדתית שלה עוצבה בשנת 1967 ובשנים שלאחר מכן כתוצאה ממלחמת ששת הימים. המציאות החדשה שינתה את דמותה של מדינת ישראל ללא הכר; בשוך הקרבות, כמעט בן לילה, נוצרה משתי הערים עיר אחת חדשה, ללא מחיצה פיזית, שונה מכל גרסאותיה הקודמות – עיר בשלטון ישראל.

בדיעבד, תוצאות המלחמה היו שונות לחלוטין בהשוואה לציפיות שקדמו לטשת ימי הלחימה. עם סיום המלחמה התעוררה ישראל למציאות חדשה וזו הפכה למורכבת ונפיצה עוד יותר במהלך השנים. מעמדה החדש של ירושלים שיקף היטב את הממשות החדשה שנוצרה לאחר המלחמה ואת המהפך התודעתי של הציבור בישראל.

ירושלים ידעה תהפוכות רבות מאז כינתה: היא נבנתה ונחרבה פעמים רבות; נשלטה בידי שליטים בזה אחר זה שהטמיעו בה תרבויות, אמונות ומסורות שונות. כך קרה גם הפעם

– ירושלים חוותה שינוי דרמטי, בלתי צפוי, מרעיש ומכונן והוא התרחש במהירות ומבלי שהייתה לאזרחיה ולהנהגתה אפשרות לעכל את השלכותיו. השינוי היה נוכח ומוחשי, והשפיע על חיי היום-יום של יחידים ושל קהילותיה.

ירושלים ביקשה להפוך לעיר מודרנית, שיתקיימו בה חיים ולא רק סמלים; עיר שאפשר יהיה לחיות בה ולא רק לעדוג אליה. אך במקום התפתחות טבעית וכתונה, ירושלים הפכה ל"הצהרת כוונות", ל"פרויקט לאומי", ל"עיר חדשה ומאוחדת בשלטון ישראלי". חדשה, מאוחדת, בשלטון ישראלי – אלו היו מילות המפתח. תושבי ירושלים שמדדו את עירם באמות מידה הקשורות לאיכות חייהם – דיור, תעסוקה, חינוך, ביטחון אישי, שטחי ציבור, תרבות, בילוי בשעות הפנאי ועוד – הפכו לאובייקטים שעל גבם מומש הפרויקט.

בזמן קצר מתום הלחימה ביוני 1967 הרחיבה המנהיגות הישראלית את גבולות העיר וקיבעה את השליטה בכל חלקיה. גבולותיה נמתחו ו"בלעו" חלקים מן הגדה המערבית בתהליך חפז ומתוך תחושה שהשעה דוחקת. צורכי התושבים שנכללו בתוך הגבולות המורחבים לא היו מרכיב בקבלת ההחלטות, וכך נמצא מיעוט ניכר של תושבים פלסטינים הלומי תבוסה בתוך הנבולות החדשים. כדי לשמר את הרוב היהודי בעיר המתחדשת, נעשה תהליך משמעותי של יישוב יהודים בשטחים שבוספו לירושלים מצפון, ממזרח ומדרום; והכול בשם הנרטיב הציוני-לאומי החדש שהמלחמה יצרה.

נרטיב האיחוד לא היה קיים עד 1967. בתשע"עשרה שנות הפיצול בין שתי הערים הצד הישראלי השלים עם המציאות, ואיש לא העלה על דעתו להכריז מלחמה על ירדן ולהשיב לידי ישראל את העיר השתיקה עם הכותל והר הבית והר הצופים. הייתה זו תקווה כמוסה ללא תכנית מעשית. נרטיב האיחוד נולד מתוקף הנסיבות ותוך כדי הקרבות שהתחוללו בירושלים במהלך ארבעים ושמונה שעות ביוני 1967. מכאן ועד ביסוס הנרטיב החדש הייתה הדרך קצרה: מפתח – ולנצח – ירושלים היא עיר מאוחדת בשלטון ישראלי. ובהווה החדשה הזו מצא עצמו לכוד מיעוט פלסטיני. בתגובה, התחפרו הפלסטינים בעמדת התנגדות לנרטיב הישראלי. נותר להם לכלכל את אופעי ההתנגדות האפשריים ולעשות כל שבכוחם כדי לחיות בכבוד וברוחה בערים המשתנה לנגד עיניהם. שלא כמו הישראלים, הפלסטינים לא יכלו לבטא את שאיפותיהם ביחס לעיר ולעתידה.

בשונה מהמחלוקת שהעמיקה בחברה הישראלית בנגע לעתיד השטחים שנכבשו ב־1967 ונורל ההתנחלויות בשטחים אלה, הציבור היהודי-ישראלי היה תמים דעים באשר לתהליך איחוד ירושלים, וקבלתו הקיפה את מרבית האזשים מרחבי הקשת הפוליטית.

הפלסטינים שהתנגדו בתוך גבולות העיר החדשה הביעו מלכתחילה התנגדות עקרונית למהלך, אולם בפועל מצאו דרכים מעשיות להשתלב בו; נוצרה עבודה הדדית מלאה בין שתי הקהילות. רמת חייהם ולהשגותיהם בכלכלת ישראל. בהיעדר חלופות מדיניות הם שיתפו פעולה עם תהליך ההתנגדות לו. הקהילה הבינלאומית ובראשה ארצות הברית פסלה את המהלכים הישראליים באופן רשמי, אך עצמה עין ואפשרה למדינת ישראל לפתח את ירושלים על פי דרכה.

השנים הראשונות לאחר האיחוד היו רגועות למדי – נרקמו בהן שיתופי פעולה והופגנו יחסי שכנות טובים. אולם בחלקי הזמן נעשתה המציאות בירושלים מסוכנת ואלימה בהיבטים מנותנים: העיר נקלעה לאירועים קשים ומסוכנים שחיו שניים במחלוקת במדינת ישראל ובקהילה הבינלאומית; הסכסוך הישראלי-פלסטיני הפסיק כאשר ירושלים תפסה מקום מרכזי בקיפאון המדיני ונקלעה לסכבי אלימות וטרור; האוכלוסייה החרדית גדלה משמעותית ויצרה לעיר דימוי חדש ומאיים שהרתיע את שוחרי הפלורליזם והחופש. צמיחתה של ירושלים ביססה מוקדי מחלוקת על משאבים ומרחבים ציבוריים והסתמנה מגמה ברורה של ציבור חופשי העוזב את העיר; ולבסוף, הימין הדתי הוסיף ממד משיחיי דתני לאיחוד העיר ומימש אותו באמצעות יוזמות חתישבות בתוך ריכוזי האוכלוסייה המזרח ירושלמית, ניסיונות להפר את הסטטוס קוו בהר הבית ויצירת סמלים דתיים-לאומיים שיעניקו לשליטה הישראלית על העיר ממדים תיאולוגיים.

מעבר לאתוס האיחוד והסמלים המשיחיים שנלוו לו ירושלים המאוחדת התקבעה בתודעה הציבורית כעיר ענייה ומחלשת, חסרת אופק ועתיד. יוכל לאחר המלחמה ששינתה את פני האזור הפכה ירושלים לגורם ולקרוב של תסכוכת עירונית ומערכולת אנטיית שאין דאיים את טופה. תושבי העיר הפכו ל"בני ערובה" במשחק גיאופוליטי גדול ומסוכן הגורם להם לחוש חוסר ביטחון, זרות וניכור בתוך עירם. גם אם דימויו נפחו מעבר לעובדות הממשיות, תהליך העזיבה, יצר לירושלים תרמית של עיר שאינה ראויה למגורים לאנשים המבקשים לחיות בסביבה בטוחה ובאיכות חיים טובה.

ולמרות המורכבות, ירושלים התנהלה – אז וגם עתה – כעיר אנרגטית ונמרצת המכילה קהילות מנותנות, מוסדות דת וחברות ושלל יוזמות חברתיות חדשניות. הנאמנים לה למדו לחיות עם הסערה ולהכיל את המחלוקות בין הקבוצות השונות. היא הפכה לכרך תוסס, מעניין ורחב סתירות.

על פי ההגדרות הגיאוגרפיות שנוצרו ב־1967, היום מתגוררים בעיר קרוב לתשע מאות אלף תושבים – כ־10% מכלל תושבי מדינת ישראל. ירושלים היא בבואה של תהליכים כלל-ישראליים, ובו בזמן היא מרחב גדול בפני עצמו השופע תהליכים פנימיים ומתמודד

בלבה חומה

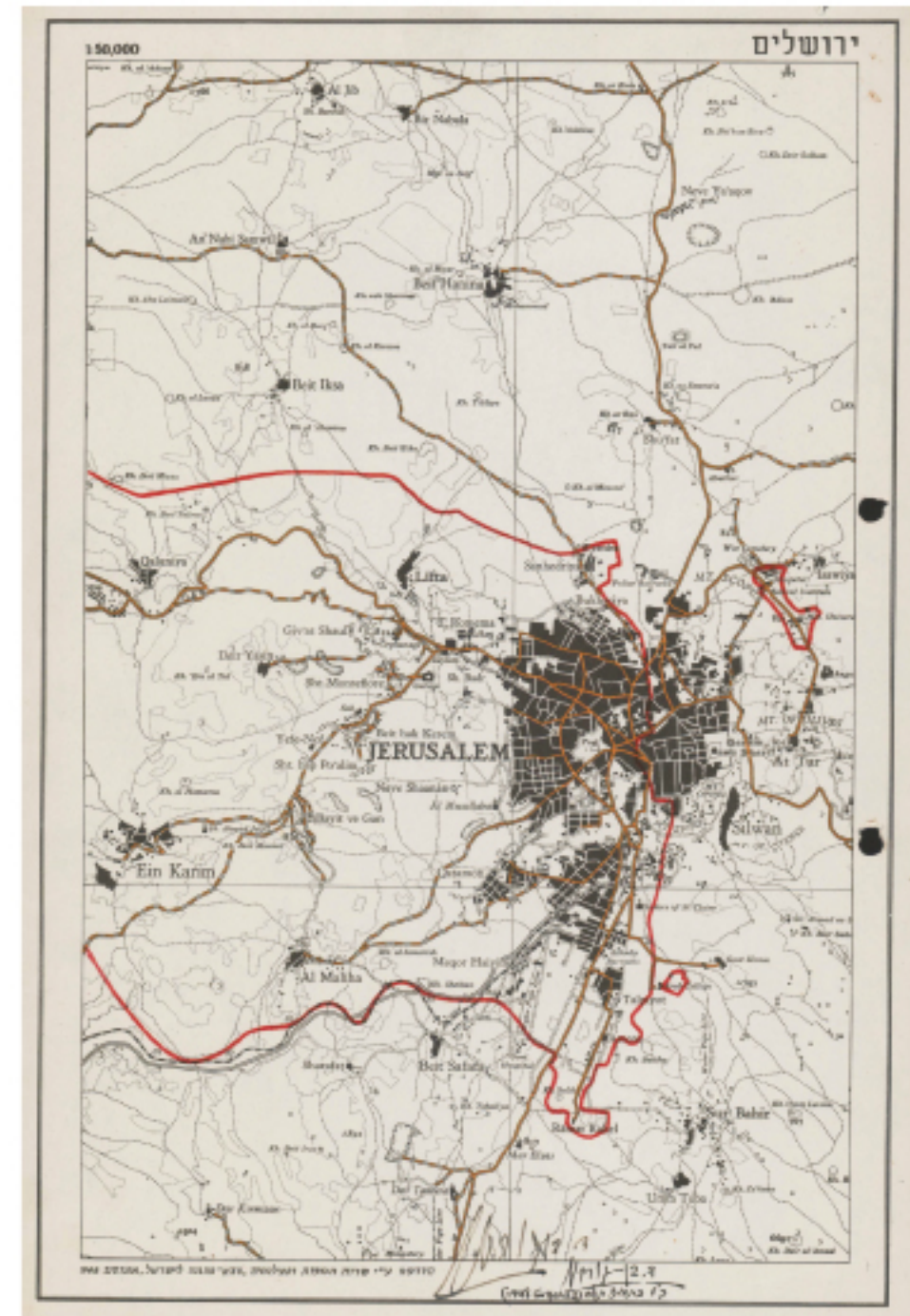
ירושלים של ילדותי הייתה עיר יוצאת דופן: היה בה שילוב ייחודי של כורגנות ציונית צנועה ושחרות טוב – שאפיינה את המדינה הצעירה – ושל תודעה המאפיינת עיר השוריה בהמתנה ל"דבר הגדול" שיפקד אותה; שיחלץ אותה משנות הקיום, מהיות "עיר עיר", ויעניק לה את המעמד ההיסטורי שיועד לה. אלא שלא היה אפשר לדעת מתי ה"דבר הגדול" יפקד אותה, אם בכלל.

כלב העיר התנהלו החיים הרגילים במקומות הרגילים: שכונה, בית ספר, מנרש משחקים, תנועת נוער, מכולת ובית קולנוע. כשהתרחקנו מעט מהנימוחות של השכונה, נלכדנו לדרכה שלא נמצאה דוגמתה באף עיר שנחתה אחרת.

מלחמת העצמאות הסתיימה ללא הכרעה ברורה בטנע לירושלים. בשונה מן ההישגים הצבאיים והטריטוריאליים המשמעותיים של מדינת ישראל בשאר הנזרות, בירושלים אף צד לא הצליח לנבחר על השני ולקבל לשליטתו את העיר כולה. לאחר חודשי התשה הרדית ארוכים נחתם ב־30 בנובמבר 1948 הסכם הפסקת אש בין משה דיין, מפקד הכוחות הישראליים באזור ירושלים, לבין עבדאללה אל־ל, שייצג את הלגיון הערבי ושאר הכוחות הערביים שפעלו באזור. הצדדים שרטטו מפה שקבעה את קו הנבול ואת שטחי ההפקר, וזו שימשה אותם בשיחות שביתת הנשק שנערכו באי רדוס כמה חודשים לאחר מכן.

הנבול הבינלאומי שורטט באופן שרירותי בידי בני אדם – אבשי צבא, טכניקרים – שמתחו קו מבלי להתחשב במציאות האנושית ומבלי לתת את דעתם על השלכותיו ביום שאחרי. לפעמים עובי של הקו, כפי ששורטט על נבי הניר, חרץ גורלות של בתים ומשפחות משום שבמקומות מסוימים עבר מכש בחצרות הבתים. הקו בצע שכונות לשניים, יצר רחובות ללא מוצא והנדיד מרחבי סכנה. הוא חצה את ירושלים כך שהעיר העתיקה, ובכללה הכותל המערבי, נותרה בידי הירדנים. החלוקה לא הייתה רק הסדר פוליטי-צבאי. היא שיקפה גם טראומה של עשרות אלפי יהודים וערבים שחוו מלחמה קשה, וכתוצאה ממנה רבים מהם נאלצו לעזוב את בתיהם שנותרו ב"צד השני", והפכו לפליטים בעירם.

בנקודת מבט ישראלית החלוקה של ירושלים הייתה "פצע" לאומי, דימוס שאיננו פוסק, מעין נדם שיש ללמוד להיות עמו עד ש"הדבר הגדול" יתרחש. כך תיאר אריה לובה

מפת הנבול הבינלאומי בין מדינת ישראל וממלכת ירדן, 1949